Disiplinsel ve Biyopolitik İktidarın Kesişim Noktasındaki Çağdaş Eğitime İlişkin Bir Tartışma*

Yunus Emre Ömür

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1535-3461>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 30.10.2020

Kabul: 10.02.2021

On-line Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler

Biyopolitika

Disiplin

İktidar

Beşeri Sermaye

Neoliberalizm

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, yazarın Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Prof. Dr. Hasan Hüseyin Aksoy danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinin kavramsal çerçevesinden türetilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.47244>

Öz

Bugün eğitime ilişkin tartışmaları şekillendiren söylemler, hâkim iktidar ilişkileri dolayımında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eğitime ilişkin herhangi bir tartışmayı yürütmek, eğitimi iktidar ilişkileri bağlamında tartışarak onu politik bir temele yerleştirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü kurumları destekleyen düşünce türlerinin bilinmesi, en az kurumların kendisinin bilinmesi kadar büyük bir önem arz etmektedir. Bu yaklaşım eğitim ve öğretimi, sadece devlete veya hükümete ilişkin doğal bir gerçeklikmişçesine ele almanın ortaya çıkardığı düşünsel engellerin aşılmasına katkıda bulunacaktır. Bir diğer deyişle bugünün eğitime ilişkin hâkim söylemlerin hangi iktidar ilişkileri çerçevesinde ortaya çıktığının ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada da, eğitim-öğretim meselesi, disiplinsel ve denetimsel iktidar ilişkileri bağlamında ele alınarak, neoliberal bir çağda eğitimin bir beşerî sermaye yatırımı olarak öznellik imali süreciyle nasıl eklemlendiği tartışılmıştır. Michel Foucault'un iktidar kavramsallaştırmasından hareketle yürütülmüş olan bu tartışma eğitimi, iktidarın denetimsel ve disiplinsel kipleri ilişkili olarak ele almıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle disiplinsel iktidarın ne olduğuna yönelik bir tartışma yürütülmüş, okulların hangi nitelikleriyle disiplinsel bir kurum oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasında iktidarın denetimsel kipi olan biyopolitik iktidar ve disiplinsel iktidar arasındaki farklara değinilerek, neoliberal anlamda beşerî sermaye söylemi olarak eğitimin öznellik imaline nasıl eklemlendiği tartışılmıştır. Sonuç olarak zorunlu eğitim, hem disiplinsel iktidar, hem de denetimsel iktidarın kesişiminde bulunan bir kurum olarak neoliberal öznenin imalinde etkin bir rol oynamaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ömür, Y. E. (2021). Disiplinsel ve Biyopolitik İktidarın Kesişim Noktasındaki Çağdaş Eğitime İlişkin Bir Tartışma. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(85): 87-106.

*A Discussion on Contemporary Education at the Crossroads of Disciplinary and Biopolitical Power**

Ress. Asst. Yunus Emre Ömür

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 30.10.2020

Accepted: 10.02.2021

Published Online: 30.06.2021

Keywords

Biopolitics

Disciplin

Power

Human Capital

Neoliberalism

Research Article

* This study was prepared from the conceptual framework of the author's doctoral dissertation, which he conducted under the supervision of Prof. Dr. Hasan Hüseyin Aksoy, Ankara University.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.47244>

Abstract

The discourses that shape the debate on education today emerge in the mediation of dominant power relations. Hence, conducting any discussion of education necessitates discussing education in the context of power relations and placing it on a political basis. Because knowing the types of thinking that support institutions is as important as knowing the institutions themselves. This approach will contribute to overcoming the intellectual barriers created by treating education and training as if it were just a natural reality of the state or government. In other words, it is necessary to examine in which power relations the dominant discourses of today's education emerge. In this study, the issue of education is discussed in the context of disciplinary and supervisory power relations and how education is articulated with the process of subjectivity fabrication as a human capital investment in the neoliberal age. This discussion, which is carried out on the basis of Michel Foucault's concept of power, handles the supervisory and disciplinary modes of power in relation to education. In line with this purpose, first of all, what disciplinary power is discussed, and it is tried to reveal the qualities of schools as a disciplinary institution. Afterward, by mentioning the differences between biopolitical power, which is the supervisory mode of power, and disciplinary power, it is discussed how education is articulated to the fabrication of subjectivity as a neoliberal discourse of human capital. Consequently, compulsory education plays an active role in the production of the neoliberal subject as an institution at the intersection of both disciplinary power and supervisory power.

GİRİŞ

Bugün eğitim bilimleri alanının, araştırma nesnesini inşa ederken ve yorumlarken başvurduğu 'alet çantasının' Esgin'in (2015) dikkat çektiği doksaldan uzaklaştırılması ve eğitim-öğretimin bambaşka araçlarla ele alınması gerekmektedir. Foucault'nun (2015a) da ifade ettiği gibi kurumları destekleyen düşünce türünün ne olduğunun araştırılıp bilinmesi, en az kurumların neler olduğunun ve nasıl işlediğinin bilinmesi kadar önemlidir. Bu da en başta eğitim-öğretim meselesini, sadece bir teknik ve siyasa meselesi olarak ele almanın ötesine geçerek eğitimin siyasal bir gerçeklik olduğunun kabulüyle başlayacaktır. Böylece eğitim-öğretim meselesini salt devlete veya hükümete ilişkin doğal bir gerçeklikmişçesine ele almanın getirdiği görüş darlığı aşılabilecektir (Özsoy, 2012). Çünkü bugünün eğitimi, birçok iktidar ilişkisinin ve bu ilişkileri mümkün kılan tertibatların imal ettiği bir gerçekliktir. Diğer bir deyişle eğitime ilişkin psikolojist ve teknokrat gözlüğünü çıkarıp yerine soybilimsel bir anlayışın benimsenmesi oldukça elzem görünmektedir. Böylece eğitime ilişkin bugünün bakışını şekillendiren söylemlerin, nasıl oluştuğunun anlaşılması, eğitime ilişkin daha yerinde bir kavramsallaştırma yapılabilmesine kapı aralayacaktır. Soybilimsel araştırma, şimdiye ilişkin gerçekliklerin hangi iktidar ilişkilerinden, hakikat rejimlerinden ve söylemlerden süzülerek bugün her nasılsa öyle olduğunun araştırılmasıdır. Foucault (2005) soybilim ile bir tür tarihi, içinde bulunulan hayata açıklık getirmesi için geçmişe yönelik yapılan derinlemesine bir araştırmayı tarif etmektedir. Kuşkusuz çağdaş eğitimin bir soybilimini yapmaya kalkışmak, bu çalışmanın kapsamıyla sınırlı kalacak bir çaba değildir fakat bu bakış açısının benimsenmesi, en azından mevcut doksallara bir yenisinin daha eklenmesinin önüne geçecektir. Bu çalışmada da, eğitim-öğretim meselesi, disiplinsel ve denetimsel iktidar ilişkileri bağlamında ele alınarak, neoliberal bir çağda eğitimin bir beşerî sermaye yatırımı olarak öznellik imali süreciyle nasıl eklemlendiği tartışılmıştır.

Disiplinsel İktidar

Akay'ın (2016) da ifade ettiği gibi her çağın belli bir "ışık rejimi" vardır. Bugün zorunlu eğitim olarak tanımlanan toplumsal kurumların ortaya çıkması da, kendisini meydana getirecek ışık rejiminin vücut bulmasıyla mümkün olmuştur. Diğer bir deyişle bir tarihsel dönemdeki bilgi-iktidar ilişkileri, o dönemdeki eğitim anlayışını ve eğitime ilişkin kanıları ve söylemleri oluşturur. Bugün zorunlu eğitim olarak atıfta bulunulan olgu, Müller, Ringer ve Simon (1987) ve Melton'un (1988) da ortaya koydukları gibi, sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkmış ve öncesinde gerçekleştirilen eğitimsel etkinliklerden çok daha farklı bir mahiyette oluşmuştur. Batılı anlamda eğitim belirli bir zümreye özgü olmaktansa kitleselleşmiş, söze dayalı verilen eğitim yazıya dayalı hale gelmiş ve dini kurumların belirleyiciliğinden sanayinin belirleyiciliğine geçmiştir (Müller, Ringer, & Simon, 1987; Melton, 1988).

Zorunlu eğitimin ortaya çıkışını mümkün kılan tarihsel dönemde eğitime ilişkin yaşanan bu değişimi nasıl açıklamak gerekir? Elbette sanayi devrimi ve kapitalizmin ortaya çıkışı haklı bir şekilde bu değişimin temel nedeni olarak ileri sürülebilir. Nitekim Polanyi'nin (2016) de gözler önüne serdiği gibi sanayi devrimi ile beraber ortaya çıkan sanayi kapitalizmi, toplumsal hayatta büyük bir dönüşümün hızla yayılmasına sebep olmuştur. Öte yandan bu dönüşüm, basitçe ticari kapitalizmin sanayi kapitalizmine evrilmesi ve dolayısıyla işgücünü yeni toplumsal örgütlenmenin ihtiyaçlarına uyumlaştırma çabalarıyla açıklanandan daha derin bir dönüşüme işaret eder. Söz konusu dönüşüm, toplumu yönetmenin yeni bir aklının vücut bulması ile gerçekleşmiştir.

Bu yeni akıl ile yönetme edimi, bilgi ve iktidar arasında kurulan ilişki sayesinde topraktan ziyade insanları, yani bedenleri yönetmeyi kendine amaç edinmiştir. Artık toplumda yeni bir iktidar teknolojisi yerleşmiştir ve bu yeni teknoloji, örneğin orduda yerleştirilmekte olan yeni gözetim sisteminde veya okullarda çocukların her gün öğretmenlerinin bakışına maruz kalma biçimlerinde görülmektedir (Foucault, 2005). Bu iktidar mekanizmaları bireysel bedenler aracılığıyla işler ve dolayısıyla yönetilenlerin birer bilgi nesnesi olarak kurulması iktidar ilişkileri açısından elzem hale

gelir. Çünkü “iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı olmadan iktidar ilişkilerinin olmayacağını, aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmeyen bir bilgi ve bilgi alanının olmayacağını kabul etmek gerekir” (Foucault, 2017, s. 65).

Disiplinsel iktidar, yasa-hükümler ikilisinin oluşturduğu ölüm üzerine egemenlikten, normlar aracılığıyla bütün bir hayatın disipline edilmesini, normsallaştırılmasını hedefleyen yeni bir iktidar mekanizmasına geçişi temsil etmektedir (Güler, 2016). Hükümdarlık olarak iktidarın birey yaşamındaki etkisi ölümüne hükmetmek veya yaşanmasına izin vermek noktasında belirirken, Foucault’nun (2017) disiplinsel olarak betimlediği iktidar bireyin bütün yaşamını kapsayacak bir nitelik kazanmıştır. Kuşkusuz bu disiplinsel iktidar kapitalizmin ve onun yönetsel aklı olan liberalizmin doğuşu ve serpilmesine koşut olarak kök salmıştır ve disiplin mekanizmaları, nüfus artışından veya randımanı artırmaya, kuvvetleri düzenlemeye ve bütün bir faydalı gücü bedenlerden elde etmeye çalışan bir üretimin yükselişinden ayrı düşünülemez (Deleuze, 2013). Artık iktidar kapatma, cezalandırma, gözetleme ve normleştirme tertibatları aracılığıyla disipline ederek uysal ve üretken bedenlerin imaline yönelmiştir; dolayısıyla hizmetlerin ve malların tasarrufu yoluyla işleyen feodal iktidardan artı değere uyumlanmış bir iktidar biçimine doğru değişiklik meydana gelmiştir (Foucault, 2017).

Bireyin işe yarar olabilmesi için hem üretken hem de tabi olması gerekmektedir (Foucault, 2017). Bunun için de beden çok yönlü kuşatılmalıdır; eylemler üzerine uygulanan bir eylem, ancak onun tüm sahasının tüm koşullarının yapılandırılmasıyla mümkün hale gelir (Utkan, 2014). Bunun için iktidar bireyi, hem mekânsal hem de zamansal olarak kuşatır. Bir mekân içine hapseder ve zamanının tümünü yapılandırır. Çünkü işgücünün sömürülmesinden önce, ilk olarak, yaşam süresinin çalışma süresiyle sentezlenmesi, bireylerin üretim mekânı akışına vakfedilmesi ve üretim çemberine tabi kılınması gerekir (Lemke, 2016a). Disiplin, yaşamın parçalara bölünerek ayrı ayrı düzene tabi tutulması ve bu yapılırken de bedenin sürekli olarak düzenin işaretlerine uyarlanmasıdır (Baştürk, 2016). Disiplinsel iktidar, bedenleri kuşatmak ve birer bilgi nesnesi olarak bakışa tabi tutarak görünür kılmak için mekânlar üretmiştir. İktidarın deneyimlenmesi birtakım bireyler, kurumlar ve organizasyonlar üzerinden çeşitli mekânlarda çeşitli formlar biçiminde gerçekleşir; mekân, iktidar ve bilgiye ilişkin söylemlerin soyut bir kavrayış ve ideolojiden iktidar ilişkilerinin gerçekleştiği yere dönüşür (Ertürk, 2013). Foucault (1984) için mekân, herhangi bir birlikte yaşamının temelidir ve bir iktidar deneyiminin temelinde de yine mekân yatar. Çünkü disiplinsel mekânlar, bireyi dönüştürme amacıyla kurgulanmışlardır; bu mekânların temelinde bireyi önce-sonra olacak şekilde iki parçaya ayırmak ve aradan geçen sürede nitel olarak farklılaştırmak yatar (Baştürk, 2016).

18. yüzyılda yönetim sanatına ilişkin hemen her tartışma kentleşme, kolektif alanlar ve özel yapılar üzerindeki düşünceleri de içermektedir (Foucault, 1984). Dolayısıyla disiplinsel iktidar, toplumsal bedeni kuşatabilmek için mimari ile yakından ilgilenmiştir. Sonuçta malların ve insanların dolaşımı, dağıtımı ve mübadelesi meselesi liberalizme ait bir meseledir. Foucault’ya (2017) göre disiplinsel iktidarın büyüğü görülmeden gözetebilmesinde yatar; dolayısıyla Jeremy Bentham’ın ortaya koyduğu ve “panoptikon” olarak adlandırılan hapisane tasarımı, disiplinsel toplumda okul, hastane, tımarhane gibi mekânlar için uygun bir örnek olsa da bu tasarım rasyonalitesi, aynı zamanda disiplin toplumunun arketipini oluşturmaktadır.

Hapishane, bir ışık rejiminin parıltısından ortaya çıkar; bu ışık rejimi bu alanda iktidara bağlıdır çünkü o binanın içinde mahkûmlar görmeden görünürler, gardiyanlar ise görülmeden görürler (Akay, 2016). Aydınlanmacı aklın bir yansıması olan panoptikon, birey yaşamının içine kapatıldığı bütün kurumlarda inceleme ve gözetim yoluyla bireyin bilgisini elde eder; bireyleri sınıflandırır, gözler, kaydeder ve davranışlarının karşılaştırmalı analizlerini yapar (Güçüyener, 2011). Bu teknoloji, gerçekten gözetlensin veya gözetlenmesin, her an gözetlenebilme ihtimaline karşı bireylerin kendi

kendilerini denetlemelerini sağlar. Panoptik iktidar, gözetlenmedikleri zamanlarda bile bireylerin gözetleniyormuşçasına davranışlarını düzenlemelerini ve sınırlandırmalarını gerekli kılar. Dolayısıyla panoptikon, disiplin altına almak için kapatılanların deneyimledikleri belirsizlikten faydalanır (Lyon, 1994). “Gözetleyen iktidar hem görünürlüğü sahiptir, hem de varlığı kanıtlanamaz; belirsizliği sayesinde itaat ettirmeyi başarır.” (Gücüyener, 2011, s. 16). Diğer bir deyişle panoptikon, denetleme ve gözetleme aracılığıyla sağlanan kontrol işlevinin hükümdardan bireyin kendisine geçişini sağlayan bir iktidar teknolojisidir (Gordon, 1991). Saklanacak hiçbir yeri ve saklayacak hiçbir şeyi kalmayan bireye itaat etmekten başka bir seçenek kalmaz; çünkü kapatılan bedenlerin maruz kaldıkları asimetrik bakış bunu teminat altına alacak kadar etkilidir (Lyon, 1994). Gözetlenenler davranışlarını sınırlandırır ve disiplinin gözetlenenlerce içselleştirilmesi sağlanır (Gücüyener, 2011).

Disiplinsel Kurumlar, Norm ve Öznellik

Belli kurumlarda kök salarak zamanla tüm toplumsal bedene yayılan disiplinsel iktidar, öncelikle eylemin dağıtılması işini üstlenir ve okullar, hastaneler, tımarhaneler, askeri örgütlenmeler ve fabrikalar bu işlemin ilk mekânsal modelini oluşturur (Utkan, 2014). Toplumsal eylemlerin mekânlar içinde dağıtılması işine girişen disiplin, bu dağıtımlar sanatını çitleme, çerçeveleme, işlevsel yerleşimler ve mertebelendirme gibi tekniklerden istifade ederek icra eder (Foucault, 2017). Çitleme ile bir mekâna tabi olan bedenler, çerçeveleme ile bu mekân içinde de ayrıştırılarak işlevsel bir dağılım sağlanır ve bedenler arasında oluşturulan mertebeler ile gözetim ve disiplin yoğunlaştırılır. Disiplin, bir mekânı inşa eder ve kendisine öğelerin hiyerarşik ve işlevsel dağılımı sorusunu sorar; burada bireyler, kendilerinden performans beklenen bedenlerdir (Foucault, 2016). Disiplinsel iktidar, mekânda dağılım, zamanda düzenleme ve mekân-zamanda kompozisyon teknikleriyle işler (Deleuze, 2013). Bu teknikler de karmaşık, tehlikeli ve yararsız kalabalıkları bir düzene sokarak hem bireyin birey olarak niteliklerinin belirlenmesine hem de bir çoğulluğun düzene sokulmasına olanak veren “hücrel” denilebilecek disiplinsel iktidarın mikro-fiziği için bir taban oluşturur (Foucault, 2017).

Panoptikon modeli, toplumun siyasi teknolojisi ile hapisane kurumunun kesiştiği bir imge olmakla birlikte bu teknolojinin hedeflerinin de bir göstergesidir (Barış, 2006). Bentham da bu modelin sadece hapishanelerde değil, denetimin gerekli görüldüğü her yerde uygulanabileceğini ileri sürmüştür (Lyon, 1994). Panoptikon sadece kurumlar içinde mekânsal olarak örgütlenmemiştir; o, iktidar ilişkilerinin gözetim yoluyla yeniden üretilen bir iktidar mantığının geçerli olduğu toplumsallığın bir ifadesidir (Deleuze, 2013). “Disiplin herhangi bir kurum veya aygıtla özdeşleştirilemez çünkü bütün aygıtları ve kurumları birbirlerine bağlamak, sürdürmek, kesiştirmek ve yeni bir işleyiş kazandırmak suretiyle kat eden bir tür iktidar veya bir tür teknolojidir” (Deleuze, 2013, s. 45). Dolayısıyla Panoptikon sadece basit bir hapisane modeli değil, bir toplum ve bir iktidar türünün ütopyasıdır (Foucault, 2011).

Kısacası panoptikon, disiplinci bir toplum tahayyülüne ilişkin akıl yürütmelerin somutlaştığı bir tasarımıdır. Bu toplumda hastalar doktorlarının, çocuklar ebeveynlerinin, çalışanlar amir ve patronlarının, öğrenciler ise öğretmenlerinin bakışları altında kendi kendilerini denetlemektedirler. Disiplin toplumunda yönetimin bir sanat olarak icra ediliyor oluşu da bu başarısında yatmaktadır. İktidar ilişkisi artık belirli bir alanda kendini göstermekten ziyade, komşu kavgaları, ebeveyn ve çocuklar arasındaki kavgalar, ev içi anlaşmazlıklar, sefahat düşkünlüğü ve sokak dalaşmaları gibi en ufak tekilliklerin ve kuvvet ilişkilerinin bulunduğu her yere girer (Deleuze, 2013). Bu ilişkide iktidar, çok yönlü olduğundan insanlarla birçok farklı şekilde ilişkiye girer; bir manastırda başrahibin veya bir öğretmenin bir çocukla ilişkisi aralarında prensin devletiyle ilişkisinin de bulunduğu iktidarın veçhelerinden sadece birer tanesidir; öte yandan bütün bu iktidar ilişkiler ise devlet ve toplumla iç içedir (Gordon, 1991).

Disiplinsel iktidar, bedenin eylemlerinin çok dikkatli bir şekilde kontrol edilmesine olanak vermekle birlikte onun güçlerinin bağımlılığını sürekli sağlamlaştırır ve bir itaatkârlık-kullanılabilirlik

ilişkisini bireylere dayatır; böylece kuşatılmış bedenler sadece istenilen şeyi yapmakla yetinmez, onu istenildiği gibi yaparlar. (Urhan, 2013). Bu iktidar sadece okula, hastaneye veya tımarhaneye kapatılan öznelere üzerinde işlemez. Her ne kadar mekânsal bağlamda belirli uzamlara tekabül etse de, asıl önemi toplumun geri kalanı üzerinde sunduğu görünürlük olmuştur; panoptikon sapkın bedenlerin kapatıldığı bir mekân olarak, kapatılması gerekenleri tanımlamaktan ziyade dışarısını tanımlar; çünkü kimlerin içeride tutulması gerektiği dışarıdaki süreçlerin sonucunda belirlenir (Baştürk, 2016). Panoptisizm, öznelere kendi gözetimlerinin taşıyıcısı haline getirir (Lyon, 1994).

Disiplinsel iktidar, uysal ve üretken bedenler üretebilmek tek bir kişinin birçok kişiden oluşan bir çokluğu sürekli gözetimi altında tutmasına ihtiyaç duyar (Bowdridge & Blenkinsop, 2011). Bu gözetim, hakkında bilgi sahibi olunan nesnenin hareket alanını, yönelimini, dolayısıyla geleceğini belirleyebilme ve bu öngörü alanı içerisinde sürekli olarak henüz olmamış olanı idare etme biçimidir (Baştürk, 2016). Disiplinsel iktidar hiyerarşik, sürekli ve işlevsel gözetim sayesinde bütünleşmiştir; disiplinsel iktidarın hem aleni, hem de gizli bir şekilde işlemlerini sağlayan gözetim, kendi kendini kendi mekanizmalarıyla destekleyen ve gösterimlerin parlaklığının yerine hesaplı bakışların kesintisiz oyununu ikame eden ilişkisel bir iktidarı işletmektedir (Foucault, 2017). Hiyerarşik ve kesintisiz bir bakış, bedenlerin detaylı bilgisinin edinilmesine olanak sağlayarak bireyi atomize eder ve böylece bireyin sınıflandırılmasının, tasnif edilmesinin ve nitelendirilmesinin mümkünlük koşullarını oluşturur. Dolayısıyla bu merkezi bakış, disiplin toplumunun en sabit yönetici ilkelerinden birini oluşturur (Foucault, 2015a).

Kışla, hastane, hapishane, tımarhane veya okul gibi kurumlar içinde bireyin kesintisiz bir gözetimin nesnesi haline getirilmesi, disiplinsel iktidarı bazı taktiklerin kullanımına itmektedir. Disiplinci iktidar, on sekizinci yüzyıldan beri sürekli ve planlı bir şekilde insanlar üzerinde dışlama stratejileri geliştirip yürürlüğe koymuştur (Urhan, 2013). Disiplin toplumu bu dışlamayı tarihsel ve kültürel temelli birtakım marjlara göre yapar; mevcut toplumda davranış ve düşüncelerin kendisine göre düzenlendiği bir ölçüt işlevi gören ve kurgulanmış bir hakikat olan marja uymayan düşünce ve davranışlar, o toplumdaki egemen unsur tarafından dışlanır (Doğan, 2004). Foucault (2015a), bütün toplumlarda var olan dört dışlama sistemini şöyle tanımlar: Bireyin ekonomi ve çalışma alanından dışlanması, aile kurumundan dışlanması, söylemden dışlanması ve başkalarıyla aynı konumu paylaşmayan bireylerin oyundan dışlanması. Bu ekonomik, toplumsal, söylemsel ve oyunsal üretim alanlarında marjinalleşen bireyler toplumdan dışlanırlar ve deli figürü bu dört dışlama kategorisinin aynı anda her birine uymaktadır; delinin fiziksel bir mekâna kapatılabilmesi için onun önce toplumdan dışlanması gerekmektedir (Urhan, 2013). Kısacası dışlanmış olan şey, toplumsal ve ekonomik üretim ve çalışma normuna tabi tutulamayan tüm bir kitledir; dolayısıyla disiplinsel iktidar suçluyu, deliyi, hastayı, malthusçu çifti, sapkını, tembeli, yaşlıyı ve eğitilmemiş olanı dışladığı görülür fakat bu dışlama herkesin yerinin belirlenmesini, gece gündüz gözetlenmesini, kendi kimliğine sıkı sıkıya bağlanmasını sağlar (Foucault, 2015a).

Normun dışına çıkanların oluşturduğu bu kitlenin dışlanması, kapatma pratikleri için uygun bir zemin hazırlar. Daha öncesinde toplumsal bir sorun olarak görülmeyen deli, üretme yeteneğinden yoksun olması nedeniyle marjinal bir konuma itilmiş ve toplumdan dışlanmaya başlamıştır (Urhan, 2013). Foucault'ya (2015a) göre deli, ekonomik ve toplumsal üretime katılamadığı için dışlanması, kapatılması ve terbiye edilmesi gereken bir özne figürüdür. Disiplinsel iktidarın dışlama prototipi nasıl ki deli figürü üzerine inşa edilmişse, kapatma prototipi de suçlu üzerine inşa edilmiştir (Doğan, 2004). Bu kapatma pratikleri, kapatılan öznenin gözlenmesini ve yönetilmesini sağlarken ürettiği söylem aracılığıyla kapatılmayanları nesne olarak ele alır. Cezalandırma korkusu, izlenme kaygısı ve dışlanma ihtimalleri birbirine dolayımlanmış ve kişiyi kuşatmıştır; kişi tüm bu ihtimaller, kaygılar ve gerçeklikler içerisinde sürekli olarak kendisini yeni baştan ele almak zorunda kalmaktadır (Baştürk, 2016). Her ne

kadar disiplin, dışlayarak kapatma pratiklerine zemin hazırlasa da doğrudan zorlayıcı etmenlerle işlemez; görünürlük alanına tabi kılınan kişi, bu görünürlük ilişkisinin sonuçlarını kendince hesaplar ve kendisini onların karşısında yeni baştan ele alır, değerlendirir ve kurar (Foucault, 2017). Böylece iktidar, bireyleri yönetmek için güç kullanmaya ihtiyaç duymaz.

Kimin normal ve kimin anormal olduğuna karar verilmesini sağlayan şey, istatistik, psikoloji ve tıp gibi bilimler dolayısıyla oluşan normlardır ve bilgi iktidar ilişkisi bu noktada büyük önem arz etmektedir. Disiplinler, insan bilimlerinin sağladığı özel bir insan bilgisinin üretimine ihtiyaç duyar; disiplinsel toplumda insan bilimleri doğal insanı değil, yaşayan, çalışan ve konuşan insanı inceler (Lemke, 2016a; Hülür, 2008). Özellikle insan bilimleri, bireyin kim olduğunu, kimin normal ve kimin anormal olduğunu, kimin ne yeteneğinin bulunduğunu, bireylerin öngörülebilir davranışlarının neler olduğunu ve hangi davranışların ortadan kaldırılması ve hangilerinin pekiştirilmesi gerektiğine ilişkin bilgiyi sağlamaları açısından önem taşımaktadır (Doğan, 2004). Böylece disiplinsel iktidar deliyi bir psikiyatriste, hastayı bir doktora ve öğrenciyi bir öğretene ihtiyaç duyduğuna inandırabilmektedir (Foucault, 2015a). Dolayısıyla disiplin toplumu, hukukun egemen olduğu bir toplumdan ziyade normların egemen olduğu bir topluma gönderme yapar. Burada hukuksal olmayan araçlar vasıtasıyla fiili olarak kurulmakta olan başka tipteki bir iktidardır; örneğin suçlu, sadece yasaya aykırı olduğu için değil norma oranla bir sapma olduğu için dışlanır, kapatılır, cezalandırılır ve terbiye edilir (Foucault, 2015a). Dolayısıyla iktidar artık hukuksal bir zeminde devlete ilişkin olarak işlemez; çünkü devlet, bütün fiili iktidar ilişkilerini kapsayabilecek nitelikte değildir (Hülür, 2008). O yüzden disiplin söyleminin, yasa ve egemenlik söylemiyle herhangi bir ortak yanı yoktur; elbette disiplin söyleminin içinde kurallardan söz edilebilir fakat bu egemenlikten doğan yasal bir kural değil, bir normdan kaynaklanan doğal bir kuraldır (Foucault, 1980). Bu toplum öğretmen-yargıçların, doktor-yargıçların, eğitimci-yargıçların, hekim-yargıçların toplumdur; evrensel kural koyma sanatı artık onların elindedir (Doğan, 2004). Bu yargıçlar, davranış ve düşüncelerde normdan sapanlara derhal müdahale edebilecek kişilerdir. Her birey, nerede olursa olsun kendini, bedenini, duruşunu, davranışlarını, yeteneklerini, başarılarını hep bu normallik yargıçlarının gözetiminde ve denetiminde elde eder (Foucault, 1980).

“Her yerdeki yapıp etmelerde normallik ve anormalliğin doğrularını belirleyen disiplinlere dayalı iktidar ilişkilerinin akışkan, devinimli, çoğalan, çok yönlü ve ayrıntıya hükmeden bir doğası vardır” (Hülür, 2008, s. 154). Normun bilimsel bilgiler ışığında üretilmiş olması, onun toplumsal bedenin en ücra kıvrımlarına kadar ulaşmasını sağlamakta ve norma tözsel bir doğallık niteliği kazandırmaktadır. Doğallık mertebesine yükselmiş normlar ise ürettiği söylemler sayesinde belli bir kavrayışın hakikat olarak ele alınmasını sağlar. İktidar baskı kurmadan, ideolojikleştirmeden, soyutlamadan ve maskelemekten önce hakikati üretir (Deleuze, 2013). Hakikat, bireylere tek taraflı olarak dayatılarak eylem ve düşünceleri dışarıdan yönetmez; bireyler inceleme ve araştırma yoluyla bu hakikatin hem üretim araçları, hem de nesneleri haline gelirler ve bu söylemler bireyleri farklılık ve çoğulluğa katarak onların eylem ve düşüncelerine eşlik eder (Hülür, 2008). Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşamına müdahale eder ve bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir (Foucault, 2014).

İktidarın tek işlevi dışlamak bastırmak veya cezalandırmak değil, davranışa nüfuz ederek bedeni çalıştırmak ve üretmektir (Foucault, 2015a). Bu iktidar şeyleri dönüştürür ve üretir, zevk sağlar, bilgiyi biçimlendirir, söylem üretir; işlevi baskı olan negatif bir durum olmaktan çok bütün toplumsal bedende çalışan üretici bir şebeke olarak kavranmalıdır (Hülür, 2008). İktidar, özneler üzerinde değil özneler aracılığıyla var olur; özne bilmek yoluyla kendini inşa ederek aslında iktidarın nesnesi haline dönüştüren bir dizi pratiğin içine yerleşmiş olur (Baştürk, 2016). Disiplinsel iktidarda birey, her zaman iktidarın aracıdır ve iktidar bireyleri bir geçiş yolu olarak kullanır (Çelebi, 2013). Bu durum, disiplinsel

iktidara karşı herhangi bir alternatif tahayyülünün mümkünlik koşullarını da ortadan kaldırır çünkü disiplinsel iktidar, kendi yarattığı düzenin gereksinimlerine uyan öznelere yine kendisi yaratır (Hülür, 2008). Çünkü öznenin bir tözü yoktur, o iktidar ilişkileri içinde var olur (Foucault, 2015a). Özne, varoluş koşullarını belirleyen normsallığın bilgisiyle kendi kendini inşa ederken, kendisi üzerinde gerçekleşecek bir iktidar ilişkisinin zeminini de hazırlamış olur.

Disiplinsel Bir Kurum Olarak Okul

Okullar, disiplinsel iktidarın dışlama ve dâhil etme mekanizmalarından sadece biridir; normalleştirir ve kendi hakikatini dayatır. Ancak okullar, disiplinsel iktidar bağlamında diğer kapatma kurumlarına nazaran farklı bir konumda değerlendirilebilir. Örneğin tımarhane, bireyi delirdikten sonra, hapisane ise suç işledikten sonra kapatmaktadır. Bu kurumlar normu, normdan sapanlar aracılığıyla topluma yaymaktadırlar. Öte yandan hızla kitleselleşen ve zorunlu hale gelen okullar ise, belli bir yaş aralığındaki nüfusun tümünü içermeye çalışmaktadır. Diğer kapatma kurumları normun dışına çıkanları kapatıp terbiye ederken okullar, normun ve özneliliğin üretilmesine yönelik işleyen makinalardır. Bireyi çok küçük yaşlarda içerip normsallaştırılmasını sağlayarak bireyin geri kalan hayatında da bu norma uygun yaşamasını teminat altına almaya çalışırlar. Dolayısıyla modern okulları on yedinci yüzyıl Avrupası'nda çoğalmaya ve yayılmaya başlayan disiplinsel iktidar bağlamında değerlendirmek gerekir (Deacon, 2006).

Okullar da bireyi sürekli gözetler, denetler, cezalandırır, dışlar, kapatır, kategorize eder, sınıflandırır ve terbiye eder. Dolayısıyla okulun kapattığı bireylere sunduğu her bir deneyim, disiplinsel iktidara eklenenecek şekilde yapılandırılmıştır. Okuma yazma talimatları anlayıp uygulayabilmeyi sağlar; resim, şekil ve şemaların anlamlandırılabilmesine yarar; matematik asgari oranda rasyonel hesap yapma yetisini geliştirir; beden eğitimi sayesinde fiziksel güç gelişir ve iyi bir vatandaş olabilmek, sosyal bilgiler dersini gerekli kılar (Dolgun, 2008). Bunun yanı sıra okullar disiplin işlevini sadece öğretim programları ile gerçekleştirmez. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren okula başlama yaşı düşmeye başlamışken bireylerin okullarda geçirdikleri sürelerde de büyük bir artış olmuştur; okullar fabrika modelini temel alarak bireyleri yeni elektro-mekanik teknolojilere ve üretim bandına uygun hale getirmişlerdir (Toffler, 1980). Her şeyi zamanında yapmak, itaatkâr olmak ve gösterilen şeyi yaratıcılık veya bireysel kararlar vermeden istendiği gibi aynen ezberlemek modern okullarda kazandırılmaya çalışılan en önemli becerilerdir (Dolgun, 2008).

Disiplinsel toplumda okul, bireysel davranışın tümüyle görülebilirliği ve ideal tanımını görsel şeffaflık eğretilmesinde bulan bir ilişkiler mekânıdır (Bauman, 2003). Hiçbir kural boşluğunun bulunmadığı, katı disiplinin nezaret ettiği ve kimsenin gözetimden kaçamayacağı bir kurum olarak tasarlanmışlardır (Dolgun, 2008). Eğitim örgütlenmeleri bireyleri yaşlarına, cinsiyetlerine, sahip oldukları kapasite ve yeteneklerine göre sınıflandırır. Bütün okul türleri, belli bir kapasite türüne referansla öğrencileri alır ve öğretim etkinliklerini bu kapasite ve yeteneklerini maksimize etmek ve uyumlaştırmak üzere yürütür. Bu, okulların açıkça amaçlarında görülebilir. Eğitim sistemleri ayrıca zımnî bir şekilde sınıfsal ve etnik olarak da bir sınıflandırma yaparlar. Okulların bu sınıflandırma işlemlerinde de bilim ve iktidar arasındaki sarmal ilişkiyi gözlemlemek mümkündür.

Bitip tükenmeyen bir görünürlük, bireylerin sürekli sınıflandırılması, hiyerarşikleştirme, nitelendirme, sınırların oluşturulması ve teşhis koyma norma dayalı disiplin toplumunun temelini oluşturur (Foucault, 2015a) ve bu özelliklerin her birini modern bir okulda tespit etmek mümkündür. Haftaya, güne ve derse başlama ritüelleri, titizce tutulan yoklama tutanakları, öğretmenin her bir öğrenciyi görmesini sağlayan sınıf ve oturma düzenleri, öğrencilerin yaş gruplarına, ilgilerine, kapasitelerine ve başarılarına göre sınıflandırılarak hiyerarşikleştirilmesi, öğrencilerin ölçme ve değerlendirmeler yoluyla atomize edilmesi, normun dışına çıkan ve başarısız öğrenciler için sunulan rehberlik servisleri gibi okullardaki birçok unsur disiplinsel iktidarın görünür yüzeyleridir. Okullar da

diğer disiplinler makinalar gibi disiplin sorunlarını, büyük miktardaki kişilerin az sayıda insanın eline bırakılmasıyla çözülmesine imkân sağlar. Örneğin eğitim kurumlarında on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar klasik düzen olarak adlandırılan oturma düzeni yerine öğrencilerin öğretmen etrafında grup halinde ayakta durduğu düzenin hâkim olduğu bilinmektedir; öğrencilerin sırada oturmasıyla öğretmen, okula gelip gelmediklerini, neyi yapıp neyi yapmadıklarını, hayale dalıp dalmadıklarını gözetleyerek disiplinler iktidar bu küçük teknikler ile işletebilir (Foucault, 2014). En nihayetinde pedagojinin doğuşu, tamamen disiplinler iktidarın ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır (Akar, 2007).

Okullar bireyi mekân içinde dağıtıp, zaman içinde sıralayarak onu hiyerarşik ve kesintisiz gözetime tabi tutar ve bir bilgi nesnesi haline getirir. Öğrencilerin okul mekânı içerisindeki yapıp etmeleri ve kavrayışlarına ilişkin kurallar o kadar yapılandırılmıştır ki, bireyin norma kıyasla değerlendirilemeyecek en ufak bir davranışı veya düşüncesi olamaz. Çünkü okullar, herhangi bir sınıftaki herhangi bir öğrencinin, aynı kategorideki diğer tüm öğrenciler ile kıyaslanabilmesini sağlayan bir teknik olan sınava sahiptir. Bu kıyaslama, bireylerin en ince ayrıntısına kadar görünebilir kılınmasının yolunu açar.

Sınav ise bireyin hem psikolojik, hem de biyolojik anlamda bilinebilmesini sağlar. Böylece bireyin istenileni istenilen şekilde yapıp yapamayacağını veya ne derecede yapabileceğini belirleyerek bireyin sahip olduğu kapasitelerden hareketle tasnif edilmesi ve dağıtılması mümkün hale gelir. Bu da sınavın bilgi iktidar bağintısında son derece tipik bir örnek olduğunu ortaya koyar (Akar, 2007). Kendisiyle birlikte, belli bir iktidar icraatını belli bir bilgi oluşumu tarzına bağlayan koskoca bir mekanizmayı taşıdığını söyleyen Foucault (2017) sınavların, bireyleri görünebilir kılmak, bireyselliği belgesel bir alana sokmak ve her bireyi bir “şık” haline getirmek için icra edildiklerini ifade eder. Disiplinler iktidar, kendini görünmez kılarak var olmakta ve boyun eğdirdiklerine zorunlu bir görünürlük ilkesini dayatmaktadır (Foucault, 2017). Sınav yoluyla iktidar gücünü uyruklara yaymak yerine uyruklarının yapıp etmelerini ölçebilmekte ve bu sayede onlar üzerinde etkin olmaya çalışmaktadır (Akar, 2007). Disiplinler iktidar, egemen olduğu mekân içerisinde nesneleri düzene sokarak gücünü dışarı vurmakta ve sınav, bu nesneleştirme bir töreni olmaktadır. (Foucault, 2017).

Sınavlar, disiplinler iktidarın bireyselleştirme araçlarından bir tanesidir. Sınavlardaki dereceler, tüm ayrıntılarıyla dosyalanır, kaydedilirler ve iktidar uyruklarının, düzey ve kapasiteleri hakkında detaylı bilgilere sahip olabilir (Akar, 2007). Titizlikle arşivlenen sınav kayıtları, disiplinler iktidar ilişkileri dâhilinde bireyin öznelliğine eklenir ve bireyin normalliliğinin ve işlevselliğinin birer vesikası işlevi görür. Bireyselliği belgesel bir alana sokan sınav, bedenler ve güçler düzeyinde oluşan bir arşiv bırakmaktadır; böylece tasvir edilebilir ve çözümlenebilir bir nesne olarak var olan bireylerin, diğer bireylere nazaran sapmalarının belirlenmesine imkân sağlanmış olur (Foucault, 2017).

Belgesel tekniklerle çevrelenmiş olan sınav aracılığıyla bir “şık” haline gelmiş olan birey artık tasvir edilebilir, tartılabilir, ölçülebilir ve diğerleriyle kıyaslanabilir bir bireydir ve bu birey aynı zamanda terbiye edilecek, tasnif edilecek, normsallaştırılacak ve dışarı atılacak bir bireydir (Foucault, 2017). Birey artık sınavlar aracılığıyla tescillenmiş belgeler üzerinden kendini kurmakta ve hayatını ispatlamak zorundadır. Herkesin ne kadar normun içinde olduğunun veya normdan ne kadar saptığının delillendirilmesi gerekmektedir. Her birey, öznelliğini bir bilgi alanı içerisinde kurmalı ve kendini iktidara bir bilgi nesnesi olarak sunmalıdır. Sınav, bireysel farklılıkların saptanması olarak herkesin kendi özgünlüğüne içnelenmesi olarak aldığı ve statüsel olarak onu karakterize eden ve onu her halükârda bir “şık” haline getiren sapmalara, “notlara” bağlandığı yeni iktidar tarzının ortaya çıkışını işaret etmektedir (Foucault, 2017). Yaşlarına, başarı durumlarına ve hatta kimi zaman cinsiyetlerine göre hiyerarşikleştirilmiş öğrencilerin norma olan uzaklıkları sınavlar yoluyla sürekli olarak ölçülmekte ve açık veya gizli müfredat müdahaleleri ile düzeltilmeye çalışılmaktadır. Buna ek olarak öğretmen-öğrenci arasındaki ilişki de, hiyerarşik bir ilişkidir ve öğretmen, normun temsilcisi ve

denetleyicisidir. Dolayısıyla sayısal olarak azınlık halindeki bir zümrenin, bir çokluğun eylemlilikleri üzerinde eylemlilikte bulunması olarak da anlaşılabilecek eğitimsel ilişkiler, Bowdridge ve Blenkinsop'un (2011) da ifade ettiği gibi bir iktidar ilişkisidir ve okullarda başarı, nesneleştirilmiş birey olan öğrencinin gösterdiği sadakat ile doğrudan ilişkilidir.

Modern anlamda okullaşmanın, disiplinci iktidar ve kapitalizm ile yakından ilişkili olduğunu söylemek, basitçe okulların kapitalizm ve modernitenin bir ürünü olduğu anlamına gelmez. Henüz zorunlu hale gelmemiş olsalar bile okullar, iktidarın disiplinselleşmesinden önce de vardı fakat mesleki eğitim okullar yerine usta çırak ilişkisi dâhilinde atölyelerde gerçekleştirilirken okullar müsrif, etkisiz ve hatta zararlı olarak görülürdü (Deacon, 2006). Modern okullar, kapitalizm tarafından icat edilmiş veya onun bir sonucu olarak ortaya çıkmış değildir fakat kapitalizm, onları asimile etmiş ve kendine uyarlamıştır (Marshall, 1989). Öncesinde yararsız olarak görülen okullar, disiplinci iktidarın, insan kitlelerini oluşturan bireylerin sahip oldukları kapasite ve potansiyellerini bilme, bireyleri sınıflandırma, normsallaştırma, terbiye etme ve faydalı kılma ihtiyacını karşılayabilecek şekilde disiplinsel iktidara eklemlenmiştir. Sınavlar ve sınıflandırıcı süreçler ile nesneleştirilen ve normsallaştırılan bireyler okullarda hesaplanabilir hale getirilerek yönetilebilir kılınmıştır (Marshall, 1989). Okulların disiplinsel iktidara mikro düzeyde işleyebilecek bir alan sunduğunun anlaşılması üzerine okuldaki ilişkiler düzenlenerek uyumlaştırılmış, okullar yaygınlaşarak kitleselleşmiş ve eğitime ilişkin oluşan söylem, eğitimin hakikatlerini üretmeye başlamıştır.

Biyopolitik İktidar

Disiplin toplumu, toplumsal ve ekonomik ilerlemeye olan inancın hâkim olduğu bir toplum adına bireylerin disipline edildiği bir toplumdur. Hâlbuki yirmi birinci yüzyılda eğitim meselesini çözümlmek, iktidar ilişkilerini disiplinsel bir zeminde ele almanın da ötesine geçmeyi gerekli kılmaktadır. Toplumda hegemonik olan artık disiplinsel iktidar değildir; disiplin, iktidarın mümkün işleyiş biçimlerinden sadece bir tanesidir (Foucault, 2014). Bilgi toplumu, post-modernizm veya neo-liberalizm gibi tanımlamalarla birçok farklı veçhesine vurgu yapılan bu toplumda, toplumsal ilişkilene biçimleri değişmiştir. Disiplinsel iktidarın, iktidarın kendisinden ziyade onun mümkün formlarından sadece bir tanesi olduğu düşünülürse, dönüşüm geçiren toplumsal ilişkiler bağlamında iktidar ilişkilerinin de dönüşüm geçirdiği açıktır. Bu toplum artık iktidar ilişkilerinin disiplinden ziyade güvenlik eksenli bir şekilde vücut bulduğu denetim toplumdur. Öte yandan burada kronolojik bir kopuştan veya disiplinsel iktidarın yerini denetime bırakması söz konusu değildir. Bu, iktidar ilişkilerinin daha etkili olmak için üstlendikleri tarihsel tamamlanmadır; yeni sanayi üretiminin yol açtığı değişim, denetimi gerekli kılmıştır (Revel, 2006). İktidar ilişkileri, disiplinsel iktidarı da içererek denetimsel iktidara evrilmiştir. Bu iktidar, denetimin yerini almaktan ziyade onu ele geçirir çünkü disiplin, öğelerin yer değiştirmesini, niteliklerine göre sınıflandırılıp sıralamasını sağlaması açısından denetim için oldukça yararlıdır (Revel, 2006).

İktidar ilişkilerindeki bu dönüşüme kapı aralayan sebeplerden birinin de aydınlanma düşüncesi çerçevesinde bilime, akla ve hem toplumsal hem de ekonomik ilerlemeye duyulan güvenin sarsılmış olmasıdır. Bilimsel araştırmalar ve rasyonel akıl, Batı medeniyetini daha yüksek bir ahlaka ulaştırmaktansa art arda gelen ekonomik buhranlar ve iki büyük dünya savaşının sebep olduğu yıkımla karşı karşıya bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın kör gözlerle bile gösterdiği ahlaki çoraklığımız karşısında, insan bilimlerindeki ilerleme ile ahlaki iyileşme arasında bir doğru orantı olduğuna inanmak artık neredeyse imkânsızdır (Bernauer, 2005). Böyle bir bağlamda serpilken denetimsel iktidar, bireylerin bedenleri üzerinde işleyen beden politik anatomisinden, o zamana kadar iktidarı ilgilendirmeyen bir şeye, bireylerin yaşamını merkeze alan bir iktidar olan biyopolitikaya evrilmiştir.

Güvenlik toplumu olarak da adlandırılan iktidarın bu denetimsel kipinde, toplum ve birey kavramları da değişmiştir. Disiplinsel iktidara içkin olan sınıf ilişkileri, güvenlik toplumunda artık

yönetim ilişkilerine kaymıştır (Bidet, 2016). Nesnesi değişen iktidar, artık yaşam üzerindeki bir iktidara dönüşmüştür. İktidarın nesnesi olarak beden-insan, yerini bir canlı varlık olarak yaşayan insana bırakmıştır (Foucault, 2001b). Dolayısıyla suni mekânlarda bireysel bedenlerin zamansal ve mekânsal olarak sabitlenmesi, bilinmesi ve belirlenmesi yerine insan çokluklarının yönetimi, dolaşımı, güvenliği ve yaşamı biyopolitik iktidarın temel meselesi haline gelmiştir. Artık insanlar yaşama özgü doğum, ölüm, üretim, hastalık gibi toplu süreçlerden etkilenen, küresel bir kitle oluşturması nedeniyle insanların çokluğuyla ilgilenmektedir (Foucault, 2001b).

Denetimsel iktidarın nesnesi artık başka bir bedendir. Bu beden, çok sayıdaki bedenden oluşan sonsuz olmasa da en azından sayımı zorunlu olmayan sayıda bir sürü başı olan 'nüfus' kavramıdır (Foucault, 2001b). "Nüfuslar, insanların yalnızca uysallık ve yararlılığının değil, bütün yaşamlarının ele geçirilip sömürülebilmesi için iktidarın zorunlu bir icadıdır; çünkü iktidar, olağanüstü idare aracı haline gelen bu nesne kurgusu olmadan, başkalarının eylemi üzerindeki eylemi icra etmeyi başaramaz" (Revel, 2006, s. 145). Modern toplumda sağlık, hıfzıssıhha, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırk gibi yaşam süreçlerine özgü olguların rasyonalize edilmesi, biyopolitikanın merkezinde yer alır (Foucault, 2015b). Kısacası biyolojik olan artık siyasallaşmış durumdadır.

Nüfus demek aynı zamanda iş gücü, üretim ve tüketim kapasitesi demektir. Kapitalist topluma içkin bu unsurlar, modern toplumun ekonomik ve sosyal gelişimi için toplumsal bedene ilişkin tüm dinamiklerin rasyonel tekniklerle yönetilmesi gerekliliğini ortaya koyar (Arpacı, 2011). Artık iktidar, nüfusun bilgisini de elde etmeye ve sınamaya ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Dolayısıyla disipline edilerek itaatkâr kılınmış, normlara göre ayarlanmış ve terbiye edilerek yetenekleri artırılmış bedenlerin bir çokluk halinde sürdürdükleri yaşamlarına ilişkin eğilimler önem arz etmeye başlamıştır. Nüfus, sanayi üretiminin ve liberal sistemin temel ögesi olan işgücünün sürekliliğini üretme, denetleme ve güvence altına alma gerekliliğine karşılık verir; üretim çevrimi asla duramaz çünkü liberal maksimalleştirme, istikrarlı bir işgücüne dayanmak zorundadır (Revel, 2006).

Bu toplumda artık öncelikli olan nüfusun güvenliğinin sağlanmasıdır. Çünkü nüfus, zenginliğin kaynağını oluşturur ve nüfusun gereken yerde, gereken şeyi gerektiği gibi üretebilmesinin güvence altına alınması önem kazanmıştır (Foucault, 2016). Bu, disiplini de kapsayarak onu aşan farklı teknikleri gerekli kılar. Disiplinsel iktidarın doğrudan bireysel bedenleri nesneleştirerek yürüttüğü anatomik politikadan ziyade nüfus ve nüfus üzerinde etkisi olduğu düşünülen unsurların düzenlenmesi biyopolitikaya olan kaymayı ortaya koyar. Artık uyrukların itaatinin sağlanmasından ziyade nüfustan uzak görünen fakat hesaplama, çözümleme ve düşünsel çaba yoluyla nüfus üzerinde etkin bir rol oynadığı anlaşılan şeylere hâkim olarak bu unsurları yönetmek gerekmektedir (Foucault, 2016).

Foucault'nun (2001b) düzenleyici bir iktidar türü olduğunu söylediği güvenlik toplumunda, disiplinin aksine normal olan ile anormal olana ilişkin farklı normallik eğrileri saptanır ve normalleştirme işlemi, normallığın bu farklı dağılımlarının birbirlerine göre hareketlendirilmesinden ibarettir (Foucault, 2016). Disiplinci sistem, yerleşik normu varsayarken, güvenlik teknolojileri başlangıç noktası olarak görgül normu alır (Lemke, 2016b). Burada nüfus, doğal, müdahale edilebilir ve verili olarak ele alınır ve bu doğal çokluk içinde normal olan, dağılımların gösterdiği düzenlilikten çıkarsanır. Bu nüfus üretime sahip olduğu kapasitelerle, yatınlıklarla, yaşayış ve kavrayış biçimleriyle, ilişkileri ve duygulanımlarıyla katılan bir çokluktur. Bu çokluk iklim, maddi çevre, ticaretin yoğunluğu veya zenginliklerin dolaşımı, tâbi olduğu yasalar, alışkanlıklar, çocukların yetiştirilme biçimleri gibi birçok değişkenle yakından ilişkilidir (Foucault, 2016). Artık nüfusa ve nüfusu oluşturan bireysel bedenlere doğrudan müdahale yerine nüfusa etki eden etmenlerin düzenlenmesi önem kazanmıştır. Çünkü yaşamın sorumluluğunu yüklenmiş bir iktidar için yasaklardan daha fazlasına, düzenleyici ve denetleyici araçlara ihtiyaç vardır (Erol, 2017).

Hükümranlık belli bir toprak üzerinde, disiplin bireylerin bedenleri üzerinde, güvenlik ise bireylerin oluşturduğu biyolojik çokluk ya da nüfus üzerinde etkide bulunurken bu üç farklı teknoloji, birbirini destekleyebilir ve birbiri şemsiyesi altında çalışabilir (Koyuncu, 2016). Bu yönetimin temel hedefi nüfus olmakla birlikte baskın bilgi biçimini ekonomik politik ve temel mekanizmalarını da güvenlik düzenekleri oluşturmaktadır (Foucaut, 2016). Bu noktada yönetimselliği, yönetim ile karıştırmamak gerekir. Yönetimsellik, yönetimde olduğu gibi doğrudan bir kurumsallığın ifadesi değil, insanların düşünce, arzu ve tutumlarını belirli bir çerçevede kurmaya, yönetmeye, yönlendirmeye, teşvik etmeye yönelik usulleri imleyen akılsal etkinliğin adıdır (Mitchell, 1999). Doğrudan bireylerin emir veya yasaklar ile yönetilmesi değil, bireylerin sahip oldukları tutumların yönetilmesidir (Lemke, 2015). Bu yönetimselliğin temel mekanizması olan güvenlik araçlarının, yani devlet müdahalelerinin esas işlevi ise nüfusa içkin süreçlerin güvenliğini sağlamaktır (Foucaut, 2016).

Bu akılsal etkinlik esasen neoliberalizmdir. Fakat neoliberalizmi sadece iktisadi bir perspektiften ele almak, çağdaş yönetimselliği ve onu mümkün kılan iktidar ilişkilerini yadsımak anlamına gelecektir. Neoliberalizme karşı böylesi bir tavır, güçlü ekonomik aktörlere karşı kamunun çıkarlarını savunan bir aktör olarak ulus devlete nostaljik bir imgeyi davet eden küreselleşme karşıtı söylem ve yönetimin neoliberal tarzına ilişkin kimi eleştirel açıklamaların düştüğü tuzağa düşmek anlamına gelecektir (Lemke, 2015). Oysa Ören'in (2014) de vurguladığı üzere bir neoliberalizm çözümlemesi onu, ekonomik ve politik uygulamalarının başarıları ve başarısızlıkları üzerinden çözümleyen siyasal bir program olarak öne çıkararak değil; onun etkililiğine, özneliliği ve toplumsal ilişkileri hangi biçim ve araçlar ile dönüştürdüğüne odaklanmalıdır.

Neoliberalizm, insan doğasına değinen daha kapsayıcı fakat daha soyut bir düşüncedir (Baştürk, 2012). Neoliberalizmi bir yönetsel akıl olarak ele alabilmek için, Foucault'nun (2015b) vurguladığı gibi kapitalizmin geleneksel Marksist çözümlemesi olan ve sadece sermaye birikimi mantığından hareketle yapılan kapitalizm çözümlemelerinin bir kenara bırakılması gerekmektedir. Bu noktada kapitalizm ile liberalizmi eşanlamli kullanmamak önem kazanmaktadır. Kapitalizm, bir ekonomik sistem iken liberalizm ise bu sistemin varlığını sağlayan yönetsel akıldır. Öte yandan neoliberalizm, klasik liberalizme içkin kimi kavramsallaştırmaları yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Klasik liberalizm, piyasayı doğal bir unsur olarak ele alır. Bir 'görünmez elin' yönettiği piyasada özne, bireysel faydasını en çoklaştırmak için mübadelede bulunan homo economicustur. Klasik liberalizm, mübadele eğilimini taşıyan ekonomik özneyi merkeze koymaktadır (Read, 2012). Bu da piyasaya yönelik yapılan her müdahalenin, onun doğallığını bozacağı gibi bir çıkarımın yapılmasının önünü açar. Dolayısıyla herhangi bir müdahale piyasanın doğal dengesini bozacaktır. Görünmez el tarafından yönetilen bu piyasada kazanç arzusuyla harekete geçen herkes piyasanın oyun kuralları çerçevesinde kendine azami yarar sağlamaya çalışır; her türlü dış müdahale bu uyumu bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır (Dardot & Laval, 2012).

Çağdaş kapitalizmin yeni akılsallığı olan neoliberalizmi anlamak için, onu her türlü köstekten kurtulmuş bir kapitalizm ideolojisi olarak gören eleştiriye aşmak gerekir (Dardot & Laval, 2012). Neoliberalizm, politik veya ekonomik bir program olmaktan ziyade insan doğasına ve toplumsal varoluşa dair bir anlayıştır; neoliberalizmi başarısızlığı veya başarısı üzerinden çözümlemek suretiyle siyasal bir program olarak öne çıkarmak yeterli olmayacaktır (Read, 2012). Aksi taktirde neoliberalizm, devletin küçülmesi ve piyasaların kuralsızlaştırılması gibi politikalar üzerinden bir okumayla değerlendirilir ki bu da, Keynesyen politikalara yönelik nostaljik bir söylemin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Liberalizmin, fizyokratların mirasından devraldığı 'bırakınız yapsınlar' ideolojisi ile neoliberal dönüşüm açıklandığında, uygulamada ortaya çıkmış olan bir paradoks gözden kaçır: Neoliberal devlet aygıtının küçülme yerine büyümesi, otoriterleşme eğilimi ve azalacağına artan bürokrasi (Çamuroğlu Çığ & Çığ, 2013). Çünkü tarihsel olarak neoliberalizmi mümkün kılan koşullar,

klasik liberalizme özgü bırakınız yapsınlar anlayışının tam da kendisinden kaynaklanmaktadır. Zira neoliberalizm sadece bir birikim krizine değil, aynı zamanda bir yönetsellik krizine de cevap verir ki bu da o zamana kadar hâkim olan iktidar biçimlerinin keskin bir krizidir (Dardot & Laval, 2016).

Klasik piyasada her bir öznenin kendi faydasını gözeterek yaptığı mübadeleyi düzenleyen ilahi görünmez elin, vadettiği genel refah yerine iktisadi buhranlar ve dünya savaşları doğurduğu bir bağlamda piyasanın doğallığına ve fiziki yasalar misali işleyen mekanizmalarının varlığına olan dogmatik inanç yıkılmıştır. Liberalizmin krizleri sonucu devletlerarası sürtüşmeler ile ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı sonrası yükselen totalitarizmlerin doğurduğu “kapitalizmin sonu” gibi bir momente karşı, ekonomik ve toplumsal yaşantıya dair kavrayıştaki farklılaşma ile cevap verilmiştir (Dardot & Laval, 2012). Kısacası doğal yasaları yoluyla işleyen mekanizmalara sahip bir piyasa dogmasından kurtularak, inşa edilmesi gereken bir piyasa fikri benimsenmiştir. “Yeniden icat edilen neoliberalizmin yeniliği, piyasa düzenini inşa edilmiş bir düzen olarak düşünebilmekte, dolayısıyla yerleşmesini ve daimi gelişimini hedefleyen gerçek bir politik program saptayabilir durumda olmasında yatar” (Dardot & Laval, 2012, s. 151).

Neoliberal Homo Economicus

Klasik liberalizme göre piyasa etkinliğinin merkezi unsurunu mübadele oluşturur. Neoliberallere göreyse piyasanın özünde rekabet bulunur ve neoliberalizmin temelinde, politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği sorusu bulunur (Foucault, 2015b). Neoliberalizm, piyasanın rekabet ilkesinin bireyler, toplumlar ve devletler nezdinde benimsenmesi ve insani olanın dönüştürülmesidir (Çamuroğlu Çığ & Çığ, 2013). Bu toplumda ticaretin yerini rekabet almıştır ve neoliberal tahayyülün piyasa üzerine kurulu toplumunda düzenleyici esası oluşturan ürünlerin mübadelesi değil, rekabet mekanizmalarıdır; elde edilmek istenen, ticaret etkisine maruz bırakılmış bir toplumdan ziyade rekabet dinamiğine tabi tutulmuş bir toplumdur (Foucault, 2015b).

Düzenleyici iktidar, bireysel bedenlere dokunarak onları terbiye etmekten ziyade, nüfusun eylemlerini ortaya koyduğu bağlam üzerinde düzenlemeler yaparak uzaktan yönetimi benimseyen bir iktidar tipidir. Böylece iktidar, piyasanın iyi işlemesini sağlayacak toplumsal çerçevenin oluşturulması için çalışan bir çerçeve politika öngörerek ekonomik aktörlerin toplumsal çerçeveleri üzerinde etkide bulunur (Taylan, 2016). Çerçevenin düzenlenmesi yoluyla yapılan müdahaleler, doğrudan ekonomik alana müdahaleler değil, ekonomik olarak eylemde bulunan failer üzerinde müdahale olduğundan, söz konusu olan bir ekonomik yönetim değil, nüfus üzerinde derinlemesine müdahalelerde bulunan bir toplum yönetimidir (Foucault, 2015b). Burada söz konusu olan, toplumsal olanın tamamının, şehircilik politikalarından eğitim politikalarına uzanan bir çerçeve içerisinde dönüştürülerek bu alanın piyasa ekonomisinin gelişimine tamamen adapte edilmesidir (Taylan, 2016).

Neoliberalizmin homo economicus ise, bitimsiz bir inşa sürecinde sürekli kurulan bir öznedir. Düzenleyici iktidar toplumsal olarak var olduğu çevreyi düzenleyerek öznenin kurulacağı çerçeveyi oluşturur. Öznenin toplumsal olarak var olabilmesi ise bilgi ve iktidar arasındaki bağıntıyla belirlenir. Bu ilişki sonucunda sınırları ve sapsmaları belirlenen normallik eğrisi, öznenin toplumsal olarak var oluş sınırlarını oluşturur. Öte yandan burada özne ile yapı arasında, yapının özneyi belirlediği belirlenimci bir ilişki söz konusu değildir. Neoliberalizm sadece özneye, belirlediği normallik sınırları dâhilinde kendini kurarak var olabileceği sınırları sunar fakat bu özneliği inşa edecek yine öznenin kendisidir. Çünkü neoliberalizm psikolojik bir insan figüründen beslenir ve bu figür, piyasa ilişkilerinin temelini oluşturan rekabeti meşrulaştıran bir niteliğe sahiptir (Taylan, 2016).

Neoliberal homo economicus, psikolojik bir birey tahayyülüne dayanmak zorunluluğundadır. Çünkü bireyin tutumları, davranışları ve duygulanımları üzerinde eylemlilikte bulunarak bireyi aktif olarak rekabet oyununu içine sokmak, psikolojik niteliklerinin bilinerek bunların yönetilmesini gerekli

kılmaktadır. Neoliberal iktisadın temel konusu, tarihsel/toplumsal bir yapı ve ilişki kümesi olarak ekonomiden piyasadaki insan davranışlarının incelenmesine dönüşerek bireyin piyasa ilkelerine göre davranışları, duygular ve iç dünyası incelikli ve derinlemesine inşacı bir müdahale ile yönlendirilebilir psikolojik insanın bir yönetim teknolojisi olarak icadını hazırlamıştır (Gürkan, 2016). Bu öznenin diğer failler ile kurduğu ilişkiler eşit olmayan özneler arasındaki rekabet temeline oturmaktadır. Bu özne hesapçı ve rasyonel bir töz değil, tutkuları, arzuları, çıkarları, hayalleri, gücü ve güçsüzlüğü, inanç ve tutumları olan; sermayeye çevrilebilen ve daha önemlisi yeni deneyimlere daima açık, sürekli oluşum halinde, akışkan, geçici, esnek bir canlı varlıktır (Ören, 2014).

Beşeri Sermaye ve Kendilik Girişimi Olarak Eğitim

Neoliberalizm, iktisadi olmayan alanları, davranışları ve insanlar ilişkilerini iktisadi analitiğin alanına sokarak bireyin var oluşunu bir sermayeye dönüştürmekte ve böylece kendi yönetim teknolojilerini ve araçlarını geliştirmektedir (Gürkan, 2016). İnsan biyolojik varlığının bir sermaye oluşu ise emeğin ekonomik analiz sahasına farklı bir şekilde dâhil edilmesini gerekli kılar. Emeğin kaç paraya alındığı, ne ürettiği veya kattığı değer ne olduğundan ziyade en temel sorun, çalışan kişinin sahip olduğu kaynakları nasıl kullandığıdır (Foucault, 2015b). Öznenin doğuştan getirdiği nitelikler ile birlikte sonradan edindiği tutum, davranış ve yetenekler bireyin beşeri sermayesini oluşturur. Bu tasavvura göre emeğin karşılığı olarak kişinin elde ettiği ücret, toplumsal/politik üretim ilişkilerinin maddi gerçekliğinde belirlenmektense, öznel sermayesiyle yatırım yaparak kendi beden gücünün rasyonel bir işletmecisi ve girişimcisi olan öznenin seçimleriyle ilişkili bir şekilde ortaya çıkan fiyattır (Gürkan, 2016). Dolayısıyla neoliberalizmde her bir birey, kendi öznelliğinin bir girişimcisi olarak diğer özneliliklerle rekabet halinde olan bir bireydir. Çünkü neoliberalizm, belirli bir yaşam biçimiyle açıklanmaktadır (Read, 2012). Neoliberal ekonomik analizin temelinde bireyin, işlemlerin, mekanizmaların değil, şirketlerin bulunması gerekir: şirket birimlerinden oluşan bir ekonomi, şirket birimlerinden oluşan bir toplum (Foucault, 2015b). Birey, kendi öznelliğinin yaratıcısıdır ve piyasa, ekonomik öznenin kendisini oluşturma süreci olarak bireyin davranmayı öğrendiği, kendini eğittiği ve kendini disipline ettiği öznel bir süreçtir (Dardot & Laval, 2012). Piyasada kurulmak istenen homo economicus, girişim ve üretim insanıdır (Foucault, 2015b).

Yapılmak istenen şirket biçimlerinin sayısını artırmak, gittikçe genelleştirmek ve yaymak suretiyle ulusal veya uluslararası büyük şirketlerden, ya da devlet tipi büyük şirketlerden ibaret kalmasını engellemektir (Foucault, 2015b). Böylece toplum bütün insan ilişkilerini çevreleyen bir rekabet ve yatırım mantığını benimseyebilir (Read, 2012). Her bir özneliğin, bir şirketmişcesine kurulması için ise beşeri sermaye anlayışı stratejik bir önem kazanmaktadır. Bu anlayışın önemi ise iki farklı olguyu kapsamasından ileri gelir: Bir yandan ekonomik analizin o ana kadar ayak basılmamış bir alana açılması, diğer yandan da o zamana kadar ekonominin dışında kalan bir alanın, salt ekonomik kavramlarla yeniden yorumlanabilir hale gelmesi (Foucault, 2015b).

Neoliberalizm, pek çoğumuzun dünyayı yaşama ve anlama şekliyle bütünleşmiştir (Harvey, 2015). Read'ın (2012) de dikkat çektiği üzere rekabet ilişkisi, diğer bütün toplumsal ilişkilerin yerine geçer ve bu da beşeri sermaye anlayışında somutlaşır. Beşerî sermaye anlayışı, bireylerin rekabet mantığıyla yönetilmesini sağlar. Birey-şirket hem rakipleri ile sürekli bir rekabet halinde olmalı, hem de sürekli olarak kendini aşmalıdır. Dolayısıyla eğitimden sosyal yaşama, deneyimden tüketim kalıplarına, oturduğu semttan çocuğunun gittiği okula kadar tüm yaşam alanında, herkes, kişisel sermayesine değer katacak yaşam stratejileri bulmak zorundadır (Ören, 2014).

Beşerî sermaye, insanların yaşamak ve çalışabilmek için sahip oldukları yatkınlık, yetenek ve beceri stokudur (Foucault, 2015b). Dolayısıyla uygun niteliklere sahip daha az sayıdaki bir nüfus, uygun olmayan nitelikteki daha fazla sayıdaki bir nüfustan ekonomik olarak daha değerlidir. Beşerî sermaye anlayışı ile insanda potansiyel olarak sonsuza kadar yenilenebilecek bir değer kaynağı

keşfedilmiş olur ve bu da kıt ve çatışma yaratan kaynakların işlenmesine mahkûm bir ekonomi fikrini yalanlar (Paltrinieri, 2016). Dolayısıyla bireyde var olan sermayeyi asıl çoğaltacak ve onu işler hale getirerek bir yatırım haline dönüştürecek fail yine bireyin kendisidir. Neoliberalizmde her birey bir kapitalisttir ve asıl girişimi ise bireyin kendisidir. Çünkü bireyin varoluşu, tıpkı bir firmanınki gibi, kendi tercihlerine bağlıdır ve bireyin tüketim veya boş zaman alışkanlıkları bile bir insan sermayesi yatırımdır (Bröckling, 2011).

Bireylerin eğitim ve yetiştirmeyle ilgili aldıkları kararlar ve yaptıkları tercihler, sahip oldukları beşeri sermayelerinin oluşmasında büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü aynı anda hem bireysel beşerî sermayesini, hem de nüfusun niteliğın artırmak için tek yol eğitimidir ve eğitim, fırsat maliyetlerinin yeteneğ ve dolayısıyla, insan zamanının ekonomik bir değere dönüştüğü alandır (Paltrinieri, 2016). Bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve sağlık durumu ile birlikte dış görünümü, toplumsal itibarı, çalışma etiğ ve kişisel alışkanlıkları yatırım yapılacak, bir unsur olarak beşerî sermaye kapsamında değerlendirilmektedir (Bröckling, 2011). Bir söylem olarak beşerî sermaye, bireyin varoluşuna ilişkin bütün unsurların sermaye olarak ele alınmasını, şirket-birey girişiminde üretime koşulmasını ve diğer bireyler ile rekabet halinde olmasını salık verir. Dolayısıyla bir öznelliğ e ilişkin yatırım ve girişimlerin doğduğı andan itibaren başlaması gerekmektedir. Bireye yatırım, doğumundan itibaren ailede başlar, ailenin yönlendirmesi ile okulda devam eder ve sonrasında ise bireyin kendisi bu yatırımları sürdürmek durumundadır.

Beşeri sermaye anlayışı, neoliberal yönetimselliğ e uygun olarak öznelliğ i, aileler ve eğitim kurumları aracılığıyla şekillendirilen bireyin kendi kavrayışını yöneterek üretir. Çünkü çalışma kapasitesi, yetenek, beceri, tüm bunları bir şey üreten kişinin kendisinden ayrı tutulamayacağından beşeri sermaye diğer sermayelere benzemez; işçinin becerisi bir makine olarak ele alınabilir fakat bu makine işçinin kendisinden ayrı düşünülemez (Foucault, 2015b). Dolayısıyla beşeri sermaye yatırımı yapmak demek, aynı zamanda kişinin kendi öznelliğ ini inşa etmesi, kendilik girişiminde bulunması demektir.

Neoliberal devletin, beşerî sermaye bağlamında birey ile kurduğı ilişkide, basitçe eğitim hizmetlerinin kamu veya özel sektör tarafından sağlanıp sağlanmadığının herhangi bir önemi yoktur. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da devlet, rekabet normunun içselleştirilmesi için gerekli hukuki ve çevresel müdahaleleri yapar ve beşerî sermaye anlayışı sadece neoliberal homo economicus'un hayatta kalıp diğer bütün toplumsal varoluş biçimlerinin ortadan kalkacağı toplumsal ve kurumsal zemini gerekli kılar (Pierce, 2013). Devlet, kupon veya charter sistemleri gibi radikal serbest piyasa araçları ile müdahalelerde bulunur ve toplumsal hayatı rekabet çerçevesinde düzenleyerek nüfusun sahip olduğu niteliklerin en ekonomik şekilde kullanılmasını sağlayabilir (Pierce, 2013).

Beşeri sermaye açısından yaşam, her bir özneyi kendi çıkarını gözetecek bir fail olarak kuran, pedagoji ve piyasa stratejileri aracılığıyla yönetilen bir stok olarak ele alınmaktadır; bu anlayış, sürekli genişleyen ekonomik bir çerçeve içerisinde yaşamların değerlemesinin yapılması etrafında kurulmuştur (Pierce, 2013). Her bir bireyin ekonomik değeri, sahip olduğu beşeri sermayesi dolayısıyla bir diğerinden farklıdır. Her bir şirket-birey kalıtsal olarak sahip olduğu beşeri sermaye kaynağını verimlilikle kullanmalı, yeni bilgi ve beceriler ile kendini donatarak beşeri sermayesini artırmalı ve rekabet yarışında kendi avantajını kendisi yaratmalıdır. Piyasa normlarını benimseyemeyen ve rekabet edemeyen bireyler, toplumsal olarak normal kabul edilen sınırlar içinde bir hayat yaşayabilme şansını kaybederler. Çünkü beşeri sermaye anlayışı herhangi bir toplumsal grubun ekonomik ve toplumsal başarısı veya başarısızlığın, o grup üyelerinin var olan toplumsal normlara uyum sağlayarak diğer bireylerle eşit koşullarda rekabet edebilirliğinin bir göstergesinden hareketle değerlendirir (Satzewich & Wotherspoon, 2000). Bu da beşeri sermaye kuramının, sosyal Darwinist bir perspektifi benimsediğ ini

dile getirir. Öjenist genetikçilerin DNA'ları manipüle ederek 'değerli' ve 'değersiz' olarak sınıflandırması ile beşeri sermaye stratejilerinin faydasız olarak düşünülen beşeri sermayeleri ıskartaya çıkararak eğitilen nüfustan en fazla değeri elde etmesi arasında pek bir fark bulunmamaktadır (Pierce, 2013).

Beşeri sermaye kuramının bu "seçilimci" niteliği, neoliberal piyasanın iktisadi faili olan homo economicus'a içkin birey anlayışını yansıtır. Çünkü neoliberalizm, çıkarını en iyi şekilde kollamayan, hesapçı ve aktif olmayan bir öznenin tahayyül edilemediği bir akılsallıktır (Dardot & Laval, 2012). Bu birey anlayışı, beşeri sermaye kuramının üzerinde yükselmiş olduğu varsayımlarda da açıkça görülmektedir. Kuramın iki temel varsayımından biri metodolojik bireycilik iken diğeryse rasyonel seçim teorisidir (Tan, 2014). Metodolojik bireycilik, bütün toplumsal olguların temelinde bireysel davranışların yattığını varsayar ve beşeri sermaye, ekonomik öznelere kendi çıkarları doğrultusunda eylemde bulunmaları sonucunda oluşur (Blaug, 1992). Böylece her bireyin kendi beşeri sermayesini oluşturmalarının sorumluluğu ne ailesine ne de devlete yüklenebilir; her birey muhtemel riskleri de hesaba katarak faydasını ve maliyetini belirlemek ve kendi girişimini yapmak zorundadır. Bu sorumluluk, bireyin beşeri sermaye yatırımlarını yaparken tercihlerinde rasyonel davranmasını da gerekli kılar. Bireyin yaptığı bütün tercihler, hepsi farklı derecelerde cazibesi olan iki veya daha fazla seçenek arasından birini, yine kendi faydasını gözeterek seçmesi anlamına gelmektedir (Bröckling, 2011). Kısacası neoliberal strateji, mümkün olan en fazla sayıda piyasa durumunu yaratmaktan ibarettir; böylelikle bireyler piyasanın durumunu gerçeklik olarak kabul ederler ve eğer oyunda kaybetmek istemiyorlarsa, kendi beşeri sermayelerini, birikimin yaşamın genel yasası olarak gözüktüğü bir evrende değerlendirerek bireysel çıkara dayalı bir hesap işlemini gerçekleştirirler (Dardot & Laval, 2012).

Rasyonel seçim ve metodolojik bireycilik varsayımlarıyla birlikte ele alındığında beşeri sermaye anlayışı özneye, kendisini bir girişim, bir şirket birimi olarak kurmaktan başka bir seçenek bırakmaz. Neoliberal özne bir şirket olarak değerlendirildiğinde ise işçinin çalışma dolayısıyla aldığı maaşı, onun basitçe emek gücünü sermayedara belirli bir zaman diliminde sunması sonucu elde ettiği gelir değildir. Maaş, belirli bir sermaye biçiminden elde edilen geliri simgeler (Lemke, 2016a). Beşeri sermayeye göre maaş, işgücünün kullandığı zaman karşılığı ödenen bir ücret değil, sermayenin bir geliridir; sermaye ise bir kişinin belli bir maaşı kazanmasını sağlayan fiziksel ve psikolojik faktörlerin tümüdür (Foucault, 2015b). Kısacası işçiler bir girişimciye bağlı çalışanlar değillerdir; işçiler artık kendilerinin girişimcileridir (Gordon, 1991).

Eğitimin ve öğrenmenin bir beşeri sermaye yatırımı olarak kavramsallaştırılması ise bireylerin, kendi özellikleri üzerinden yönetilebilmesine olanak sağlar. Çünkü İnsel'in (2000) de vurguladığı üzere piyasa toplumu rekabet ilkesinin yarattığı genelleşmiş kaygı ve korku toplumudur. Bu toplumda uzun vade yoktur (Sennett, 2012). Bireylerin sahip olduğu beşeri sermayeler, kısa sürede yararsız veya yetersiz hale gelebilir ve birey rekabeti kaybeder. Çünkü bugün artık birey olmak, sürekli bir yenilenme içinde olarak istihdam edilebilir olmak demektir (Brine, 2006). Bu durumda öğrenme, devamlı beceriler geliştirmek ve kazanılan becerileri etkili bir şekilde yönetmek anlamına gelmekle beraber eğitim de giderek sertifika fetişizmini icra etmek üzere gerçekleştirilen bir araç haline dönüşmektedir (Güllüpnar & Gökalp, 2014). Çağdaş toplumun diğer pek çok yönü gibi belirsizliğin tehlikeleri de bir kuralılaştırma işleminden geçmiş ve sonuçlarla başa çıkma görevi de özelleştirilerek bireyselleşmiştir (Bauman, 2015). Böylece yönetsel akıl, kendi iç dengesini korumasını sağlayan rekabet sayesinde müdahalesini en az hale getirebilecek ve sisteme ait sorunları sanki bireylerin bir eksikliğiymiş gibi gösterebilecektir (Özmkas, 2015).

Ruh, cezalandırılanlar üzerinde uygulanan bir iktidarın işleyişi aracılığıyla bedenin çevresinde, yüzeyinde, içinde sürekli olarak üretilir (Foucault, 2017). Neoliberal özne de hem disipline edilmiş ve

hem de rekabet etmeyi öğrenmiş bir homo economicus'un ruhuna sahip olması gereken bir öznedir. Bu öznenin disipline edilmesi ve varoluşunu bir sermaye olarak inşa edecek bir beşeri sermaye stokuna dönüştürülmesi sürecinde eğitim kurumları önem kazanmış durumdadır. Her ne kadar sadece iktisadi bir kuram olarak insan sermayesi bağlamında eğitim ve istihdam arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilmesi artık mümkün olmasa da, hakikati üreterek bireysel varoluşları şekillendiren bir söylem olarak beşeri sermaye, hiç olmadığı kadar önemli bir hale gelmiş durumdadır. Okullar artık sadece fabrika modeline göre disipline edilmiş itaatkâr bedenler üretmek üzere terbiye eden kurumlar değildir. Okullar artık piyasa, girişim ve rekabet normunu içselleştirmiş normal öznelliklerin üretilebilmesi için yapılan çevresel müdahaleler kapsamında değerlendirilmelidir. Eğitim ve öğretim meselesi doğuştan rekabetçi ve girişimci olmayan bir varlığın bir kendilik girişimi olarak inşa edilmesi sürecine gönderme yapmaktadır. Çünkü girişim kültürü ve girişim ruhu okuldan itibaren öğrenilebilir (Dardot & Laval, 2012). Okullar da beşeri sermaye anlayışına göre çocukları ve gençleri disipline eden kurumlar olmanın yanı sıra kendilik girişiminin ilk yatırımlarının yapıldığı ve bireylerin artık belirli bilgilerden ziyade ömür boyu süren beşeri sermaye yatırımlarının nasıl yapılacağını, kendiliğın nasıl bir girişimci gibi kurulup yönetileceğini öğrendikleri bir uzama dönüşmektedir. Disiplinsel mekânlar olarak okullar, bir norm çerçevesinde bireysel bedenleri terbiye eden kurumlar olma niteliklerini devam ettirirken hâkim norm artık girişimcilik olmuştur. Bu doğrultuda hükümetler de özerk, kendi kendini denetleyebilen, üretken ve kendi çabaları ile kendi geleceğine ilişkin sorumluluklar üstlenebilen girişimci kimlik ve öznelliklerin üretilmesini sağlayacak müdahalelerde bulunmaktadır (Down, 2009).

Bu müdahaleler ise beşeri sermaye teorisinin temel kavramlarının yenilenmesi yoluyla öğrencinin müşteri, öğretmenün üretici ve öğrenmenin de çıktı olarak değerlendirilmesi için ulusal müfredatlar, standart testler, sınıflandırmalar, sıralamalar ve hesap verebilirlik bağlamındaki denetimler şeklinde gerçekleşmektedir (Down, 2009). Dolayısıyla eğitim alanında neoliberalizm ile ilişkilendirilen birçok dönüşüm, denetimsel iktidarın piyasa şartlarını ve girişimci şirket-bireyi üreterek rekabet normunun eğitim alanında da hâkim kılınmasına yönelik müdahalelerdir. Özellikle eğitimdeki standartlaşma ve ölçme fetişizmi, Dardot ve Laval'ın (2012) de vurguladığı gibi herkesin kendi sonuçlarının hesabını ve bunların kendisine buyurulan hedefleri günü gününe tutarak kendi kendinin gözetmeni olmasıdır; çünkü ancak inşa edilen şey değerlendirilir ve ancak ölçülebilir olana indirgenen şey ölçülür. Eğitimde ise öğrenmenin ölçülmesi demek, aynı zamanda bireyin öznelliğinin ne kadar uyumlu olduğunun belirlenerek sınıflandırılması ve ne derecede rekabetçi olduğunun belgelendirilmesidir. Çünkü bireyin kim ve ne olduğu hesaplı seçimler sonucunda oluşan öğrenmeler ile belirlenir ve bu öğrenmelerin güncel ve işlevsel olmanın yanı sıra başkalarıyla karşılaştırılabilir olması da gerekir; girişimci özne, işlevsel öğrenmelerini rekabetçiliğini artırmak adına kullanabilen öznedir (Simons, 2006). Dolayısıyla bireyin tüm öğrenme etkinlikleri, bütün yaşamını sahip olduğu insan sermayesinin sürekli sınanarak değerlendirilmesi ve güncellenmesi üzerine kurulmuştur (Bröckling, 2011).

SONUÇ YERINE

Bugün eğitim-öğretime ilişkin teorik veya politik tartışmaların, iki farklı kutupta toplandığı ileri sürülebilir. Birincisi, eğitimi sadece teknik ve psikolojik süreçlerin hâkim olduğu bir mesele olarak ele almaktadır. Herhangi bir tekniğin nasıl ve neden uygulanması gerektiği veya neden uygulanmaması gerektiği üzerine yoğunlaşan bu tartışmalar, eğitimin politik veçhesine değinmekten özellikle imtina eder gibidir. Diğer yandan eleştirel cenahta yer alma iddiasıyla şekillenen tartışmalar ise, neoliberalizmi bir birikim krizi olarak değerlendirdiği için eğitim meselesini piyasalaşma gibi sonuçlar üzerinden tartışmaktadır. Bu iki farklı yaklaşım da beşerî sermaye anlayışını, sadece eğitim ve istihdam arasındaki ilişki üzerinden değerlendirilmekte ve eğitim meselesini iktidar ilişkileri bağlamına oturtamamaktadır.

Hâlbuki eğitim, bir siyasa düzeyinden ziyade politik bir temelde ele alındığında, eğitim meselesine ilişkin söylemlerin belli bir ışık rejiminde, iktidar ilişkileri dolayımında şekillendiğini iddia etmek mümkündür. Çünkü diğer toplumsal ilişkiler gibi eğitimsel ilişkiler de döneminin hegemonik akılsallığına koşut olarak şekillenir. Modern kitlesel eğitimin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, sonrasında ise eğitimin bir beşerî sermaye yatırımı olarak görülmesi bunun örnekleri arasında gösterilebilir.

Mevcut neoliberal çağda ise beşerî sermaye bağlamındaki eğitim, öznelliklerin üretilmesiyle ilişkili olarak değerlendirildiğinde hem disiplinsel, hem de denetimsel iktidar ile eklemlenen bir söylem olarak ortaya çıkmaktadır. Neoliberalizme göre inşa edilmesi ve hukuksal müdahaleler ile sürdürülmesi gereken piyasa, aynı zamanda bu piyasaya uygun öznelliklere de ihtiyaç duymaktadır. Çünkü neoliberal homo economicus, mübadele eden değil rekabet eden bir varlık olmakla birlikte, doğal olmaktan ziyade inşa edilmesi gereken bir öznelliğe gönderme yapar.

Bu noktada bir beşerî sermaye yatırımı olarak değerlendirilen eğitim, rekabet eden girişimci bireyin inşa edilmesi sürecine dâhil olan disiplinsel ve denetimsel bir teknoloji olarak ele alınabilir. Bir diğer deyişle eğitimsel süreçler bireyi, kendilik girişiminde bulunabilecek bir özne olması için disipline eder; sınıflandırır, hiyerarşikleştirir ve sürekli olarak gözetir. Bu disiplinsel teknikleri ise neoliberal yönetimselliğin temellerini oluşturan girişimcilik, rekabet, sorumluluk ve rasyonel tercih normlarına göre yapar.

Dolayısıyla birey için toplumsal olarak normal kabul edilen bir öznelliğe sahip olabilmek, bireyin yeterli ve doğru beşerî sermaye yatırımı yaparak giriştiği rekabette başarılı olmasında yatar. Böylece bir beşerî sermaye yatırımı olarak eğitim, bireyin kendisini bir şirketmişcesine yönetebilmek için kendi öznelliğine yaptığı bir yatırım haline dönüşür.

KAYNAKÇA

- Akar, M. Y. (2007). *Marksist ve Foucaultcu iktidar anlayışları üzerine sosyolojik bir karşılaştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*. Ankara: Doğu Batı.
- Arpacı, M. (2011). *Biyo-iktidar ve karnavalesk beden: Foucault ve Bakhtin'in beden kavramsallaştırmalarının karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barış, J. (2006). *Sinemasal Özne ve Gözetlemenin İktidarı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik Ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14: 65-78.
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin Soykütüğü*. İstanbul: Kalkedon.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular İle Yorumcular*. (Çev. K. Atakay). İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum* (3. baskı). (Çev. Y. Alagon). İstanbul: Ayrıntı.
- Bernauer, J. (2005). *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bidet, J. (2016). *Foucault'yu Marx'la Okumak*. (Çev. Z. Cunillera). İstanbul: Metis.
- Blaug, M. (1992). *The Methodology of Economics*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Bowdridge, M., & Blenkinsop, S. (2011). Michel Foucault Goes Outside: Discipline and Control in the Practice of Outdoor Education. *Journal of Experiential Education*, 34(2): 149-163.
- Brine, J. (2006). Lifelong Learning and Knowledge Economy: Those That Know and Those That Do Not - The Discourse of European Union. *British Educational Research Journal*, 32(5): 649-665.
- Bröckling, U. (2011). *Human Economy, Human Capital: A Critique of Biopolitical Economy*. Bröckling, Krasman ve Lemke (Ed.), *Governmentality* (s. 247-268). New York: Routledge.

- Çamuroğlu Çığ, Ü. (2013). Neoliberal Akılsallığın Bir Semptomu Olarak Kriz İletişimi ve Yönetimi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2): 79-97.
- Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1): 512-523.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyayın Yeni Aklı. (Çev. I. Ergüden)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2016). Neoliberal Sistem ve Kapitalizm. (Çev. F. Keskin). *Felsefe Logos*, 63: 7-20.
- Deacon, R. (2006). From Confinement to Attachment: Michel Foucault on The Rise of The School. *The European Legacy: Toward New Paradigms*, 11(2): 121-138.
- Deleuze, G. (2013). *Foucault. (Çev. B. Yalım, E. Koyuncu)*. İstanbul: Norgunk.
- Doğan, M. (2004). *Michel Foucault'da Bilgi/İktidar İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken.
- Down, B. (2009). Schooling, Productivity and the Enterprising Self: Beyond Market Values. *Critical Studies in Education*, 50(1): 51-64.
- Erol, F. Ö. (2017). *Michel Foucault'da İktidar Analitiği Ve Direnme Problemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertürk, M. (2013). *Mekanın Diyalojisi: Kent Mekanı - Kent Öznesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Esgin, A. (2015). Sosyal Bilimci Mi, Yoksa Doksalog Teknisyenleri Miyiz? Türkiye'deki Bazı Sosyoloji Pratikleri Üzerine Eleştiriler. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2015-2): 191-220.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1984). Space, Knowledge and Power. Rabinow (Ed.), *The Foucault Reader* (s. 239-256). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (2001b). *Toplumu Savunmak Gerekir. (Çev. Ş. Aktaş)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi. (Çev. I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma. (Çev. I. Ergüden, F. Keskin)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar (4. Baskı). (Çev. I. Ergüden, O. Akınhay)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015a). *İktidarın Gözü (4. Baskı). (Çev. I. Ergüden)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015b). *Biyopolitikanın Doğuşu. (Çev. A. Tayla)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Hapishanenin Doğuşu (7. Baskı). (Çev. M. A. Kılıçbay)*. Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2016). *Güvenlik, Toprak, Nüfus. (Çev. F. Taylan)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. Burchell (Ed.), *The Foucault Effect* (s. 1-52). Chicago: The University of Chicago Press.
- Gücüyener, M. (2011). *Panoptik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Güler, Ö. (2016). *M. Foucault'nun Biyo-Politika Görüşünün M. Hardt ve A. Negri'nin Siyaset Felsefesine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güllüpnar, F. ve Gökalp, E. (2014). Neoliberal Zamanın Ruhu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri; Yaşam Boyu Öğrenme Politikalarının Eleştirel Bir Analizi. *Mülkiye Dergisi*, 2: 67-92.
- Gürkan, C. (2016). Foucault'da Neoliberal Yönetimselliğin Tarihsel Boşlukları: Erken Neoklasik İktisat ve Kamusal Seçim Teorisi. *Felsefe Logos*, 63: 87-106.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi (2. Baskı). (Çev. A. Oncaka)*. İstanbul: Sel.

- Hülür, H. (2008). İktidar/Bilgi Sarmalı: Michel Foucault'da Disiplinsel Doğruluk ve Özne. *EKEV Akademi Dergisi*, 12(35): 149-164.
- İnsel, A. (2000). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Koyuncu, E. (2016). Foucault'nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu. Kartal (Ed.) *Biyopolitika - Cilt 2: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (s. 21-60). Ankara: Nota Bene.
- Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. (Çev. U. Özmkas). Ankara: Pharmakon.
- Lemke, T. (2016a). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*. (Çev. Ö. Karlık) Ankara: Phoenix.
- Lemke, T. (2016b). *Biyopolitika* (3. Baskı). (Çev. U. Özmkas) İstanbul: İletişim.
- Lyon, D. (1994). *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Marshall, J. D. (1989). Foucault and Education. *Australian Journal of Education*, 33(2): 99-113.
- Melton, J. V. (1988). *Absolutism and The Eighteenth-Century Originsof Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitchell, D. (1999). *Governmentality: Power And Rule in Modern Society*. Londra: Sage.
- Müller, D. K., Ringer, F. ve Simon, B. (1987). *The Rise of Modern Educational System: Structural Change and Social Reproduction 1870-1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ören, E. (2014). Neoliberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve "Girişimci" Özne. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1): 155-169.
- Özmkas, U. (2015). İnsan Sermayesinin Kaynağı: Maddi Olmayan Emek. *Toplum ve Bilim*, 135: 8-26.
- Özsoy, S. (2012). Eğitimi Politik Düşün(eme)mek Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi: 4x3'lük Zorunlu Eğitim Tartışmaları. *Eğitim Bilim Toplum*, 10(39): 93-123.
- Paltrinieri, L. (2016). Niceliği Nitelemek: Ekonomi, Demografi ve Eğitim Arasında İnsan Sermayesi. (Çev. F. Keskin). *Felsefe Logos*, 63: 31-48.
- Pierce, C. (2013). *Education in the Age of Biocapitalism*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Polanyi, K. (2016). *Büyük Dönüşüm* (13. Baskı). (Çev. A. Buğra). İstanbul: İletişim.
- Read, J. (2012). Homo Economicusun Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi. *Cogito*, 70-71: 82-95.
- Revel, J. (2006). *Michel Foucault: Güncelliğin bir ontolojisi*. (Çev. K. Atakay). İstanbul: Otonom.
- Satzewich, V. ve Wotherspoon, T. (2000). *First Nations: Race, Class, and Gender Relations*. Regina, Sask: Canadian Plains Research Centre.
- Sennett, R. (2012). *Karakter Aşınması*. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Simons, M. (2006). Learning As Investment: Notes On Governmentality And Biopolitics. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4): 523-540.
- Tan, E. (2014). Human Capital Theory: A Holistic Criticism. *Review of Educational Research*, 84(3): 411-445.
- Taylan, F. (2016). Çevreye Müdahale ve Noliberalizm. *Felsefe Logos*, 63: 21-30.
- Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: Bantam Books.
- Urhan, V. (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. İstanbul: Say.
- Utkan, T. (2014). *Michel Foucault: Gözetlemenin İktidarı Ve Kameralı Takip Sistemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.